

הרב יהודה זולדן, מלכות יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ב, סימן יח, עמ' 284-304

התגוננות אישית וציבורית –

רודף, בא במחתרת ומלחמה

מבוא

- א. מקור דין רודף
- ב. מקור דין בא במחתרת
- ג. הבדלים בין רודף ובא במחתרת
 1. חובה או רשות להציל?
 2. אופי הפעולה והמעשה
 3. להציל קודם מאחד מאבריו
 4. התראה
- ד. מכה משותף בין רודף ובא במחתרת.
 1. העמדתם לדין לאחר ביצוע זממם
 2. הסתכנות על מנת להציל
- ה. מקור מצות מלחמה
 - ו. סוגי מלחמות אפשריות בזמן הזה
 - ז. הסמכות להוציא כיום למלחמת מצוה
 - ח. חובת העזרה והשתתפות במלחמה
 - ט. סיכום - המשותף והשונה בין רודף, בא במחתרת ומלחמה
 1. אופי הפעולה המאיימת
 2. גדר הצלה
 3. לאחר סיום הפעולה המאיימת
 4. הגנה אישית ומלחמה ציבורית

סיכום

מבוא

עם ראשית תקומתה של מדינת ישראל, מלחמתנו העיקרית היתה נגד מדינות ערביות שכנות ועוינות. במידה מצומצמת יותר נלחמנו גם בארגוני המחבלים. בשנים האחרונות חל שינוי מהותי באופיין של המלחמות אותן מנהלת מדינת ישראל. עם מדינות ערב הסמוכות קיימים הסכמים שבכתב ושבשתיקה בדבר אי לוחמה, והמלחמה העיקרית היא בארגוני המחבלים היושבים בגבולותיה ובליבה של מדינת ישראל ופוגעים ביהודים בארץ, וכן באותה התקוממות של תושבים ערבים הגרים ביש"ע והפועלים כחלק מתוך אותם ארגונים ובתיאום איתם.

בספרות ההלכה התייחסו פוסקים בני דורנו למלחמות עם מדינות ערב הסמוכות על פי גדר מלחמה במישורים שונים, אולם ביחס למאבק בארגוני המחבלים דנו גם בגדרי רודף. ננסה לחדד את ההבדלים העקרוניים שבין גדר מלחמה גדר רודף ובא במחתרת, ובעיקר על פי שיטת הרמב"ם, ולאור זה ננסה לבדוק את מעמדה ההלכתי של המלחמה בינינו ובין ארגוני המחבלים, וכן את מעמדה של ההתקוממות הערבית (האינתיפדה).

א. מקור דין רודף

במשנה בסנהדרין עג, א נאמר:

ואלו הן שמצילין אותן בנפשן. הרודף אחר חברו להורגו... תנו רבנן מנין לרודף אחר חברו להרגו

שניתן להציל בנפשו? תלמוד לומר: "לא תעמוד על דם רעך" (ויקרא יט, טז).

הגמרא שם שואלת, הלא פסוק זה נדרש לכך שאדם צריך להציל את חברו מסכנות הבאות עליו כגון טביעה, חיה רעה וכדו'. ותשובת הגמרא שאכן הפסוק "לא תעמוד על דם רעך", מלמד על כך. אלא ששאלת הגמרא היתה מנין להציל אל הנרדף בנפשו של הרודף? ותשובת הגמרא למסקנה שלומדים זאת מהיקש לנערה המאורסה. אצל

נערה מאורסה נאמר: "ומת האיש אשר שכב עמה לבדו ולנערה לא תעשה דבר, אין לנערת חטא מות, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כך הדבר הזה כי בשדה מצאה, צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה". (דברים כ, כה-כח). מה ענין, כי כאשר יקום איש על רעהו ורצחו נפש כך הדבר הזה? הרי זה בא ללמד ונמצא למד. מקיש רוצח לנערה המאורסה, מה נערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו אף רוצח ניתן להצילה בנפשו. ומנין שנערה המאורסה ניתן להצילה בנפשו? כדתנא ר' ישמעאל "ואין מושיע לה" הא יש מושיע לה בכל דבר שיכול להושיע. ומכאן שחובת ההצלה נלמד מהפס': "לא תעמוד על דם רעך", וההצלה אף בנפשו של הרודף מההיקש לנערה מאורסה. במדרש נלמד הדבר ממקור אחר. בדברים כה, יא-יב נאמר:

כי יצו אנשים יחדו איש ואחיו, וקרבה אשת האחד להציל את אישה מיד מכהו, ושלחה ידה והחזיקה במבושיו וקצותה את כפה לא תחוס עיניך.

בספרי פרשת כי תצא סי' רצג (עם פירוש תולדות אדם):

"וקצותה את כפה", מלמד שאתה חייב להצילה. מנין שאם אין אתה יכול להצילה בכפה הצילו בנפשה? תלמוד לומר "ל א תחוס עיניך". ר' יהודה אומר נאמר כאן לא תחוס ונאמר לעיל (דברים ט, ז) = בעדות שקר "לא תחוס עיניך", מה שם ממון אף כאן ממון.

וכן פסק הרמב"ם בהל' רוצח א, ז:

ואם אינן יכולין לכיין אלא אם כן הרגוהו לרודף, הרי אילו הורגין אף על פי שעדין לא הרג, שנאמר "וקצותה את כפה לא תחוס עיניך".

וכן שם בהלכה טו:

הרואה רודף אחר חברו להרגו או אחר ערוה לבועלה ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצות עשה שהיא וקצותה את כפה, ועבר על שני לאוין, על "לא תחוס עיניך" ועל "לא תעמוד על דם רעך".

כך כתב גם הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה רמז, ולא תעשה רצג. הראב"ד בהלכה ז כותב: "בספרי קא דריש לה הכי". ודנו המפרשים אם הראב"ד רק התכוון לצין את מקורו של הרמב"ם שהוא בניגוד לאופן הלימוד בגמרא, או שהוא גם חולק עליו בעקבות כך, שהרי אין דרכו של הראב"ד להביא את מקור דברי הרמב"ם אלא להשיג.¹

ב. מקור דין בא במחותרת

דין דומה לדין רודף, אך גם שונה ממנו, הוא דינו של בא במחותרת. בשמות כב, א-ב נאמר:

אם במחותרת ימצא הגנב והוכה ומת אין לו דמים. אם זרחה השמש עליו דמים לו, שלם ישלם. אם אין לו, ונמכר בגנבתו.

בגמרא בסנהדרין עב, א מבואר:

הבא במחותרת נידון על שם סופו. אמר רבא מאי טעמא דבמחותרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו. והאי מימר אמר אי אזלינא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטלינא ליה, והתורה אמרה אם בא להורגך השכם להרגו.

רש"י מפרש שהכוונה היא שקיימת חזקה שאדם אינו עומד מן הצד כשרואה אחר לוקח את ממונו. את זאת יודע הגנב, והוא מלכתחילה מוכן גם להרוג את בעל הבית במידה והלה לא יתן לו את ממונו. וכיון שכך, אמרה תורה

¹ עי"ש במגדל עז. בספר דינא דחיי עשין עז. שו"ת גליא מסכת י"ד סי' ה. מקורות נוספים בענין זה בספר המפתח ברמב"ם מהדורת הרב שבתאי פרנקל כאן.

הבא להורגך השכם להורגו.

ושם בגמרא עב, ב נאמר:

תנו רבנן "והוכה"- בכל אדם. "ומת"- בכל מיתה שאתה יכול להמיתו.

מסביר רש"י על פי המשך הגמרא שהחידוש הוא שעל אף שהגנב לא בא אלא על עסקי נפשות של בעל הבית, בכל אופן מותר לכל אדם להורגו. ולא רק זאת, אלא בכל מיתה שהיא.

ג. הבדלים בין רודף לבא במחתרת

1. חובה או רשות להציל?

בסנהדרין עג, א בתוס' ד"ה אף, כותב שבבא במחתרת רשות יש לכל אדם להצילו, ואילו ברודף חובה על כל אדם להציל. כך גם מפרש הרמב"ם בהל' רוצח א, ו:

...אבל הרודף אחר חברו להרגו אפילו הנרדף קטן, הרי כל ישראל מצווין להציל הנרדף מיד הרודף ואפילו בנפשו של רודף.

ושם טו-טז:

הרואה רודף אחר חברו להרגו או אחר ערוה לבועלה ויכול להציל ולא הציל, הרי זה ביטל מצות עשה שהוא "וקצותה את כפה", ועבר על שני לאוין. על "לא תחוס עיניך" ועל "לא תעמוד על דם רעך". אע"פ שאין לוקים על לאוין אילו מפני שאין מעשה בהן, חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו, וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קים כל העולם כולו.

בדין בא במחתרת כותב הרמב"ם בהל' גניבה ט, ז:

הבא במחתרת בין ביום ובין בלילה אין לו דמים אלא אם הרגו בעל הבית או שאר האדם פטורים. ורשות יש לכל להרגו בין בחול בין בשבת בכל מיתה שיכולים להמיתו שנאמר אין לו דמים.

דין דומה לדין בא במחתרת הוא דין מוסר וגם שם כותב הרמב"ם בהל' חובל ומזיק ח, י:

מותר להרוג המוסר בכל מקום ואפילו בזמן הזה שאין דנים דיני נפשות.

מובן הוא שבבא במחתרת ובמוסר אם לא הרגו לא עובר על שום לאו ואינו מבטל מצות עשה מפני שאין חובה לעשות כן אלא רק רשות והיתר.²

2. אופי הפעולה והמעשה

בדין רודף, הגמרא בסנהדרין עג, א משווה את דין ההצלה מרודף להצלה מסכנות מוחשיות אחרות כגון טביעה וחיה רעב. גם הלשון רודף משמעותו הוה – שהוא רודף בפועל.

וכך מנסח זאת הרמב"ם בהל' רוצח א, ז-ח:

וכיון שעדיין הוא רודף הרי זה נהרג. ואם אינן יכולים לכוון ולהצילו אלא אם כן הרגוהו לרודף הרי אילו הורגין אותו אע"פ שעדיין לא הרג שנאמר וקצותה את כפה לא תחוס עיניך...ענין הכתוב שכל החושב להכות את חברו הכאה הממיתה אותו, מצילין את הנרדף בכפו של רודף.

ומסביר דבריו הכסף משנה שם:

אין לשון אע"פ שעדיין לא הרג נוח לי, דאדרבא מפני שלא הרג עדין, הוא שהורגין כדי שלא יהרוג, דאילו

² כך פירש גם בתוס' הרא"ש ובר"ן לסנהדרין שם. עיין בבירור הלכה לסנהדרין עב, ב ציון ד' אות א, ומקורות נוספים בספר המפתח ברמב"ם מהדורת הרב שבתאי פנקל בהל' גניבה ט, ז, ובהל' רוצח א, ו.

כבר הרגו אין רשאים להורגו. וצריך לומר דהכי קאמר כיון שלא הרג לא היה ראוי להורגו. ואף על פי כן הורגין אותו כדי להציל את הנרדף.

דהיינו מדובר כמובן בשלב שהוא רודף אחריו אך עדין לא הרגו. מחשבתו, כונתו ומעשיו על מנת להרוג, ניכרים בעליל ובפועל.

שונה הדבר בבא במחותרת. מהגמרא בסנהדרין עב, א משמע שבא במחותרת בא לקחת ממון. אם בעל הבית יתן לו את הממון ללא התנגדות, הוא לא יעשה לו דבר, אלא שהגנב לוקח בחשבון שבעל הבית לא יוותר על ממונו מאחר שחזקה שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והוא מוכן גם להרוג את בעל הבית לשם נטילת הממון.

הינו שעצם כניסתו לבית עדין לא הופכת אותו לאדם שבא על עסקי נפשות. מה שהופך אותו לכעין רודף הוא ההחלטה של בעל הבית לעמוד על ממונו. אם הגנב יחליט לסגת ולא להרוג את בעל הבית, יהיה זה דין של גנב רגיל, אלא שאנו מניחים שאם הגנב הכין עצמו לאפשרות של רצח הוא יבטא זאת כשבעל הבית יעמוד על ממונו, וכיון שכך התירה התורה לבעל הבית ולכל אדם את דמו של הבא במחותרת, אף מספק.

זוהי גם כונת הגמרא שם בהמשך בסנהדרין עב, א, הדנה בכוונת הפסוק: "אין לו דמים. אם זרחה עליו השמש", ולבסוף מעמידה הגמרא שתי אפשרויות: ישנה אפשרות שמספק אין הגנב בא להרוג כמו במקרה של אב על הבן ואז אין לפגוע בגנב, אלא אם כן ברור שהוא אכזרי ובא בודאי להרוג. אפשרות אחרת להסביר שאם בא בן על האב או אף אדם אחר, מספק מותר להרוג מפני שעל דעת כן בא הגנב שיתכן שבעל הבית יעמוד על נפשו. אלא אם כן ברור שהגנב רחמן ואינו יהרוג גם אם לא ימסור לו בעל הבית את הממון. כניסתו של הגנב לבית איננה הופכת אותו לבא על נפשות. לו הגנב יסוג, לא יהרגו אותו ויהיה לו דין של אדם שניסה לגנוב ותו לא. חידושה של התורה הוא שעצם התנגדותו של בעל הבית הופכת אותו רודף בתנאי שהוא אכן לקח בחשבון את האפשרות הזאת מראש, ומוכן להרוג את בעל הבית. זאת בניגוד לרודף שהוא זה שקובע לעצמו להיות רודף ולא הנרדף כלל.

מכאן שרודף, נוקט פעולה מעשית כלשהי ניכרת מיוזמתו, על מנת להרוג את הנרדף. ואילו בבא במחותרת קימת אפשרות בכח, מסופקת, שהוא אכן מתכנן הרג או יגרום לכך. הקביעה לכך נעשית על ידי הנרדף.³

באופן זה יש להסביר סוגיות נוספות בתלמוד. בגמרא ביומא פה, א:

מנין לפקוח נפש שדוחה שבת? נענה ר' ישמעאל ואמר "אם במחותרת ימצא הגנב", ומה זה שסק על ממון בא, ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת?

מסביר רש"י בד"ה ושפיכות דמים: "שהותר לבעל הבית לשפוך דמו של זה להצלת ספק נפשו ועבירה חמורה היא". לאחר מכן דוחה ר' יהודה בשם שמואל את לימודו של ר' ישמעאל ואומר:

דילמא כדרבא, דאמר רבא מאי טעמא דמחותרת? חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו והאי מידע ידע דקאי לאפיה, ואמר אי קאי לאפיה קטלנא ליה, והתורה אמרה הבא להרגך השכם להורגו. ואשכחן ודאי, ספק מנלן?

מסביר רש"י: "אין אדם מעמיד עצמו על ממונו מלהציל את ממונו מיד הגנב, והאי גנב דאתי במחותרת מידע ידע דקאי בעל הבית באפיה ואדעתא דהכי אתא, דמימר אמר כי קאי לאפיה קטלנא ליה, ואין זה ספק נפשות אלא ודאי נפשות והתורה אמרה לו כאן, אחר שבא להרגך השכם להורגו".

³ הבחנה זו שבין רודף לבא במחותרת הוא בניגוד גמור למה שכתב הרב שלום דב בער וולפא בקונטרס 'רודף ובא במחותרת' קרית גת טבת תשמ"ח בעמ כז- כט, מח- נא, קלח- קמא. אך לא כאן המקום להשיב על כל פרטי דבריו.

ביאור המחלוקת שבין ר' ישמעאל לבין ר' יהודה בשם שמואל ע"פ רש"י הוא, שלר' ישמעאל עצם כניסתו של הגנב למחתרת כבר מכניסה אותו לספק שמא בא להרוג. ומאחר ששם התירה התורה לבעל הבית להרוג אותו מספק, כל שכן שפקוח נפש ודאי דוחה שבת. לר' יהודה בשם שמואל עצם כניסתו של הגנב למחתרת איננה אומרת דבר. החלטתו של בעל הבית לעמוד נגד לקיחת ממונו, הופכת את הגנב לרודף ודאי, מפני שהוא מראש לקח בחשבון שאם בעל הבית יעמוד על ממונו יהרגו, ועל כן נוכל ללמוד שרק כמד פקוח נפש ודאי התירה התורה, אבל לא ספק.

זו גם דעתו של הרמב"ם בהל' גניבה ט, ט:

ומפני מה התירה התורה דמו של גנב אע"פ שבא על עסקי ממון? לפי שחזקתו אם עמד בעל הבית לפניו ומנעו יהרגו, ונמצא זה הנכנס לבית חברו לגנוב כרודף אחר חברו להורגו, ולפיכך יהרג.

בדברי הרמב"ם יש לדייק. אין הוא רודף אלא כרודף, מאחר שהוא גם מוכן להרוג את בעל הבית במידה ולא ימסור לו את ממונו, אבל מלכתחילה עיקר כוונתו לשם ממון.

באופן זה נוכל להסביר שני מקרים נוספים בגמרא דרכם יובן באופן ברור יותר ההבדל שבין רודף לבא במחתרת למרות הדמיון שביניהם, והשימוש באותו מטבע לשון בגמרא.

לאחר שנמנע דוד מלהרוג את שאול בהזדמנות שנקרתה לו במערה, הוא אומר: "ואמר להרגך ותחס עליך" (שמואל א כד, י). הגמרא בברכות סב, ב שואלת על פסוק זה:

ואמר - ואמרת מיבעי? ותחס - וחסתי מיבעי ליה? אמר ר' אלעזר: אמר לו דוד לשאול, מן התורה בן הריגה אתה, שהרי רודף אתה, והתורה אמרה הבא להרגך השכם להורגו, אלא צניעות שהיתה בך היא חסה עליך.

ופירוש הדברים כך הוא: באותו זמן שדוד מדבר עם שאול, שאול אינו רודפו בפועל, ועל כן אין כאן דין רודף. אלא שבעקרון שאול מחפש אחריו ומוכן ומתכנן להרוג, ועל כך דינו דומה יותר לבא במחתרת שעליו אמרה תורה הבא להרגך השכם להרוג, דהיינו שיש רשות להרוג אדם שקימת אצלו אפשרות פוטנציאלית להרוג.

בכך תיושב השאלה - כיצד דוד ריחם עליו, הלא אסור לחוס על נפשו של רודף וכדברי הרמב"ם בהל' רוצח א, ו. אלא שכאן דינו של שאול כדין בא במחתרת ולא רודף ממש, ובא במחתרת זוהי רשות להרוג ולא חובה.

באופן דומה יש להסביר מקרה נוסף שמופיע בגמרא בברכות נח, א. ר' שילא הורה להלקות אדם שבעל נכרית. הלך אותו האיש והלשין למלך, ואמר לו: יש אדם אחד בין היהודים שדן דין בלי רשות המלך. שלחו אליו שליח מבית דין להביאו. אמרו לו מדוע הלקית אותו? אמר להם מפני שבא על חמור. אמרו לו יש לך עדים? אמר כן. בא אליהו שנדמה כאדם והעיד. אמרו לו אם כך הוא חייב מיתה מדוע לא הרגת אותו? אמר להם, אנחנו מיום שגלינו מארצנו, אין לנו רשות להרוג. אתם עשו בו מה שאתם רוצים...לבסוף נתנו לו רשות לדון. כשיצאו אמר לו אותו אדם: וכי עושה הקב"ה נס למשקר כך? אמר לו: רשע, וכי לא נקראו הגוים חמורים? והרי כתוב: "אשר בשר חמורים בשרם" (יחזקאל כג, כ). ראה ר' שילא שהוא עומד ללכת ולספר להם שקראם חמורים אמר, א"כ רודף הוא, והתורה אמרה הבא להרגך השכם להרוג, הכהו באלה והרגו.

ומסביר שם רש"י בד"ה התורה, שדין מוסר הוא כדין בא במחתרת שבא על עסקי נפשות, שידוע הוא שאם תמצאנו חותר לא תעמיד עצמך מלהציל ממונך, והוא בא לדעת כן שיקום עליך ויהרגך, אמרה תורה, השכם אתה והרגהו.

ונראה להסביר את המקרה כך. ר' שילא ראה שאותו אדם הולך למסור לשלטונות את מה שאמר. ואמנם בשלב זה השלטונות עדין לא יודעים מכלום ולא יעשו לר' שילא דבר. אך מאחר שקימת כאן אפשרות שבגלל שקראם

חמורים יפגעו בו, דינו של אדם כמוסר וכבא במחותרת, והבא להרגך השכם להרגו.⁴
 גם הרמב"ם לומד את דין מוסר מדין בא במחותרת בהלכות חובל ומזיק ח, י-יא:
 ומותר להרגו קודם שימסור אלא כשאמר הריני מוסר פלוני בגופו או בממונו...עשה המוסר אשר זמם
 ומסר, יראה לי שאסור להרגו אלא אם כן הוחזק למסור, הרי זה יענש שמא ימסור אחרים.
 היינו שהחשש שמא ימסור אחרים בעתיד, מספיק לכך שדמו הותר. וכן מופיע גם בהגהות מימוניות בהל'
 גניבה ט, ט בשם הר"א ממיץ: "מדמה דין המסור לבוא במחותרת, לפי שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו ולכן
 מותר להרגו",⁵ ומכאן שמוסר ובא במחותרת ענינם דומה, בניגוד לרודף.⁶
 לפי זה ניתן להסביר דברים קשים שכותב התוספות בבבא בתרא ז, ב ד"ה לפי. הגמרא שם אומרת שכשבונים
 חומה לעיר על מנת להגן מפני גייסות, גובים את הסכום מבני העיר, לפי היקף הנכסים של כל אדם, ולא לפי
 הנפשות שבכל משפחה. התוספות שם מסביר שהטעם לכך הוא מפני שלגיסות הללו, אין ענין בנטילת נפשות
 אלא בנטילת ממון בלבד.
 התוספות שואל הלא הלא בדין בא במחותרת, גם שם הגנב בא על מנת לקחת כסף, ומאחר שישנה חזקה שאדם אינו
 עומד על ממונו, נידון הגנב על שם סופו ומותר אף להרגו, וגם כאן יש ענין של נטילת נפשות, ואם כן יש לגבות
 לבנין החומה לפי נפשות ולא לפי שבח ממון? עונה התוס':
 אפילו הכי אין מחשבין אלא לפי ממון, כיון דהגיס ברצונו אינו בא על נפשות דאם לא יעמוד נגדם לא
 יזיק לגופם, הילכך לא חשוב סכנת נפשות. לפיכך אם יעמוד עליהם ליסטים ונתפשרו עמהם, גובים לפי
 ממון.
 מסביר המהר"ם כונתו:
 נראה לי דמתחילה בא הגנב להרוג את בעל הבית אם יעמוד נגדו ורודף הוא, ולכן אם משכים בעל הבית
 עצמו והורג את הגנב אין לו דמים ופטור...ובגיס אפ"ה אין מחשבים אלא לפי ממון משום דאמר ליה
 אידך לא תעמוד נגד הגיס, ותניח לו לקחת ולא יהרגך".
 הקובץ שיעורים שם שואל:
 וקשה דאם כן למה במחותרת מותר לו להרגו, יתן לו כל ממונו? וצריך לומר כיון דזה אין עליו חיוב
 לעשות כן ממילא הגנב הוא בכלל רודף ומותר להרגו.
 תירוץ של הקובץ שיעורים דחוק מאוד, מפני שזאת קושית תוספות, נאמר שגיס הוא כמו בא במחותרת, ואם כן
 גם בני העיר לא יהיו חייבים לתת לו ממון, וממילא יוצא שהגיס בא על נפשות ויגבו לפי נפשות?
 אלא שלפי דברינו עד כאן, צריך לדקדק בדברי תוס' ולומר כך: "גיס" - זוהי חבורה של גנבים שענינם ממון ואין
 ברצונם כלל לקחת נפשות. לא בטוח כלל שאם בעל הבית יעמוד נגדו הוא יהרוג אותו. יתכן שכן, אבל אין זה
 מלכתחילה כוונת הגיס. בבא במחותרת כוונתו אכן לגנוב, אבל הגנב בא מלכתחילה על דעת כן שאם בעל הבית
 יעמוד על ממונו הוא יהרגו. וזוהי כוונת התוספות. הגיס ברצונו אינו בא על נפשות, בניגוד לבא במחותרת שהוא
 בא על נפשות מלכתחילה אם בעל הבית יתנגד. וכיוון שכן, בגיס, מאחר שלכתחילה בא רק על דעת ממון, גובים

⁴ כך פירש במשנה למלך בהל' חובל ומזיק ח, י. ועין בעבודה זרה י, ב תוד"ה חד דקטיל. דברים אלו הם בניגוד לדברי הגר"א בשו"ע
 חו"מ סי' תכה, א ס"ק ט, והגהות מימוניות בהל' רוצח א, ו, אשר ציינו כמקור לדברי הרמב"ם בדין רודף את מקרהו של ר' שילא
 בברכות. וכאמור שם זהו דין בא במחותרת וכפרוש רש"י שם, ולא דין רודף.

⁵ נראה שדבריו הנכונים של הגהות מימוניות סותרות את דבריו המובאים לעיל בהערה 4 הלומד דין רודף ממקרה של מוסר וצ"ע.
⁶ כל ההבחנה הזאת שבין רודף לבא במחותרת סותרת את דברי הרב שלמה גורן בשו"ת משיב מלחמה ג עמ' רפט, רצח, אשר מבחין בין
 דין רודף לבא במחותרת ורואה בכל המקורות שציינו עד עכשיו, כמקורות לימוד לדין הבא להרגך השכם להרגו, בזמן שכאמור ישנה

לפי ממון ולא לפי נפשות, בבא במחתרת מאחר שמלכתחילה הוא בא גם על דעת כך שאם בעל הבית יעמוד על נפשו יהרגנו הוא נידון על סופו. ובכך מיושבת קושיית הקובץ שיעורים, ומבואר התוספות.

3. להציל קודם באחד מאיבריו

לאור ההבדלים הקודמים ניתן להסביר נפקא מימות נוספות אפשריות הקשורות לרודף ולבא במחתרת.

הגמ' בסנהדרין עד, א דורשת בענין רודף כך:

ר' יונתן בן שאול אומר: רודף שהיה רודף אחר חברו להרגו, ויכול להציל באחד מאיבריו ולא הציל, נהרג עליו. מאי טעמא? דכתיב "וכי ינצו אנשים" (שמות כא, כב). ואמר ר' אלעזר במצות שבמיתה הכתוב מדבר, דכתיב "ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש", ואפילו הכי אמר רחמנא "ולא יהיה אסון ענוש יענש".

כך פוסק הרמב"ם בהל' רוצח א, ז:

ואם יכולים להצילו באבר מאיברי הרודף כגון שיכו אותו בחץ או באבן או בסיף וקטעו את ידו או ישרו את רגלו או יסמו את עינו עושין.

ושם יג:

כל היכול להציל באיבר מאיבריו ולא טרח בכך, אלא הציל בנפשו של רודף והרגו הרי זה שופך דמים וחייב מיתה אבל אין בית דין ממיתין אותו.⁷

לעומת זאת, בבא במחתרת לא מצאנו שום דרשה האומרת שאם יכול להצילו באחד מאיבריו אסור להרגו, וגם הרמב"ם לא הזכיר זאת. אמנם ישנם מפרשים שרוצים ללמוד שהוא הדין גם בבא במחתרת, ודינו כברודף, ואם ניתן להצילו באחד מאיבריו עושים,⁸ אלא שישנם אחרים שלא סוברים כמותם.⁹

ויש מקום לתרץ ולהסביר זאת על פי האמור לעיל: ברודף אין לנרדף בחירה כלל. פלוני החליט לרדוף אחריו והוא צריך להציל את עצמו מרדיפתו, ועל כן עדיפות ראשונה היא לנסות להצילו באחד מאיבריו. בבא במחתרת מה שהופך את הגנב לרודף, היא ההחלטה של בעל הבית, לא עצם כניסתו לבית. לו בעל הבית יחליט לותר ולתת את ממונו הוא לא יהרוג אותו, וזו גם הדרך הפשוטה להציל את הגנב מהריגה, וכיון שכך במקרה כזה שהקביעה להיותו רודף באה מהחלטת בעל הבית, לא של הגנב, ובהנחה שגם הוא מלכתחילה מוכן למקרה שבעל הבית יחליט כך, חידשה התורה שאין לו דמים, ודמו מותר, ואפשר להרגו. ממילא לא שייך לומר כאן שיצילו באחד מאיבריו מפני שעל כזה מקרה התירה התורה את דמו לגמרי. החידוש "אין לו דמים" מופיע אכן רק בדין בא במחתרת ולא ברודף, מפני שבבא במחתרת יש בדבר חידוש גדול שעל אף שהוא לא עושה דבר מה בפועל אלא רק מוכן במחשבתו ובדעתו לעשות, בכל זאת מותר ורשות יש להרגו.

4. התראה

בסנהדרין עב, ב נאמר בענין רודף:

הבחנה ברורה בין רודף לבא במחתרת מבחינת אופי פעולתם ומבחינת גדרי הצלה, אם כי הגמרא מכנה את הבא במחתרת גם כן רודף.

⁷ עין בבירור הלכה לסנהדרין עד, א ציון א. יש גם לדון בשאלה האם במי הרודף אחר ישראל יהיה אותו דין. עיין סנהדרין נז, ב ורש"י ד"ה נהרג. עיין תחומין י דברי הרב ישראל רזן עמ' 78.

⁸ כך סבור בתפארת ישראל לסנהדרין ח, ז, ויד דוד לסנהדרין שם, בספר רביד זהב לפרשת משפטים שמות כב, א. עיין בפוסקים המובאים בספר המפתח לרמב"ם מהדורת הרב שבתאי פרנקל להלכות גניבה ט, ה.

אמר רב הונא קטן הרודף ניתן להצילו בנפשו. קסבר רודף אינו צריך התראה לא שנא גדול ולא שנא קטן. ...נימא מסייעא ליה רודף שהיה רודף אחר חברו להרגו אומר לו ראה שישראל הוא ובן ברית הוא והתורה אמרה שופך דם האדם באדם דמו ישפך, אמרה תורה הצל דמו של זה בדמו של זה. ההיא ר' יוסי בן יהודה היא, דתניא ר' יוסי בר יהודה אומר חבר אינו צריך התראה לפי שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד.

הרמב"ם בהל' רוצח א, ז פוסק:

אם הזהירוהו הרי הוא רודף אחריו, אף על פי שלא קיבל עליו התראה, כיון שעדין הוא רודף, הרי זה נהרג.

המאירי לסנהדרין שם כתב: "ומתירין בו שלא לעשות ושהוא מכלל חברים ובן ברית ולא מעובדי אלילים, וכל שאינו נמנע אפילו לא קיבל עליו התראה מצילין אותו בנפשו שאין דין התראה לרודף".

מכאן שיש להזהיר את הרודף אך אין צורך שהוא יקבל עליו את ההתראה כמו בשאר חייבי מיתות בית דין. טעם ההתראה באופן זה הוא כדי שלא יוכל לומר שוגג הייתי. כך כותב ביד רמ"ה וכן במהרש"א. הסמ"ע בחו"מ סי' תכה ס"ק ג כותב שהאזהרה היא רק לכתחילה אך לא לעכובא.

לגבי בא במחותרת, נאמר בגמרא בסנהדרין עב, ב:

תנו רבנן "מחותרת" (שמות כב, א) אין לי אלא מחותרת. גגו וחצרו וקרפיפו מנין? תלמוד לומר ימצא הגנב מכל מקום. אם כן מה תלמוד לומר מחותרת? מפני שרוב גנבים מצויים במחותרת. תניא אידך "מחותרת" אין לי אלא מחותרת, גגו וחצרו וקרפיפו מנין? תלמוד לומר ימצא הגנב מכל מקום. אם כן מה תלמוד לומר מחותרת? מחותרתו הוא התראתו.

מכאן שבא במחותרת ממש אין צריך התראה ואילו הגונב דרך גגות וקרפיפות צריך התראה. ואכן בתוספות בסנהדרין עב, ב (ד"ה אפילו) מחלק בין הגונב מגגו וחצרו וקרפיפו "דלאו בר קטלא הוא דבעי התראה", לבין בא במחותרת "דמחותרתו זו היא התראתו".

הרמב"ם בהל' גניבה ט, ח כותב:

ואחד הבא במחותרת או גנב שנמצא בתוך גגו של אדם או בתוך חצרו או בתוך קרפיפו בין ביום בין בלילה. למה נאמר במחותרת? לפי שדרך רוב הגנבים לבא במחותרת בלילה'.

מהרמב"ם משמע שבא במחותרת אין צריך התראה כלל מאחר שאיננו מחלק בין מחותרת ממש לחצר וגג. כך מסביר שם גם המגיד משנה. הרמב"ם שם בהלכה ט כותב, שדין בא במחותרת הוא כרודף. יתכן לומר שגם בבא במחותרת יצטרכו להזהיר אותו אך אין הוא חייב בהתראה. מדברי התוס' בסנהדרין עב, א ד"ה אפילו, משמע שהגונב בגג חצר וקרפף צריך התראה.

ד. מכנה משותף בין רודף ובא במחותרת

1. העמדתם לדין לאחר ביצוע זממם

בגמרא במכות יב, א נאמר בענין רודף שרצח:

מנין לסנהדרין שראו אחד שהרג את הנפש שאין ממיתין אותו עד שיעמוד בבית דין אחר? תלמוד לומר עד עמדו לפני העדה למשפט, עד שיעמוד בבית דין אחר. וכן בספרי פרשת מסעי בענין גואל הדם:

⁹ עיין הרב יעקב ריישר, שו"ת שבות יעקב ב סי' קפז; חידושי הגר"ז הלוי לרמב"ם הל' רוצח א, יג; הר"מ חרל"פ, בית זבול, ב סי' ב. פרופ' דוד הנשקה, מגדים ז עמ' 14-15 הערות 23-24.

יכול יהרוג אותו משהרג או משנאף? תלמוד לומר ולא יומת הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט.

וכן פוסק הרמב"ם בהל' רוצח א, ה- ו:

רוצח שהרג בזדון אין ממיתין אותו העדים ולא הרואים אותו עד שיבוא לבית דין וידינוהו למיתה, שנאמר ולא יומת הרוצח עד עמדו לפני העדה למשפט. והוא הדין לכל חייבי מיתות בית דין שעברו ועשו שאין בית דין ממיתין אותן עד שיגמר דינם בבית דין. במה הדברים אמורים? בשעבר ועשה העון שחייב עליו מיתת בית דין.

כתב הכסף משנה שם ז:

דאילו כבר הרגו, (היינו הרודף כבר ביצע את זממו), אין רשות להרגו.

וכן המגיד משנה בהל' חובל ומזיק ח, יא: "רודף אחר חברו להרגו שניתן להצילו בנפשו וכן רודף אחר הזכור ואחר נערה מאורסה כולם קודם מעשה נהרגין, אחר מעשה אין נהרגים אלא בבית דין ובעדים ובהתראה".

בדין בא במחותרת בירושלמי סנהדרין ח, ח נאמר:

תני ר' חייבה: במחותרת אין לו דמים, חוץ למחותרת, יש לו דמים. ר' שמעון בן יוחאי אומר אפילו חוץ למחותרת אין לו דמים לפני שממונו של אדם חביב עליו כנפשו.

להלכה פוסק הרמב"ם בהל' גניבה ט יא:

וכן הגנב שגנב ויצא או שלא גנב ומצאו יוצא מן המחותרת, הואיל ופנה עורף ואינו רודף, יש לו דמים.

הראב"ד שם משיג: "א"א נראה לי בורח רוצה לומר". רבים דנו מה כוונתו.¹⁰

גם בהלכות מוסר שכאמור הם דומים ביסוד לדין בא במחותרת פסק הרמב"ם בהל' חובל ומזיק ח, יא כתב: "עשה המוסר אשר זמם ומסר, יראה לי שאסור להרגו". ומסביר שם המגיד משנה שלא מצינו בגמרא לאחר מעשה, ומביא ראיה מדין רודף, כאמור לעיל. מכאן שאין לפגוע ברודף ובבא במחותרת לאחר שנתפסו, וכשלא נשקפת מהם סכנה והם אינם יכולים להזיק ולפגוע.¹¹

2. הסתכנות על מנת להציל

בגמרא בסנהדרין עד, א נאמר:

ההוא דאתא לקמיה דרבא ואמר ליה: אמר לי מרי דוראי (אדון עירו ונכרי היה- רש"י), זיל קטליה לפלוני ואי לא קטלינא לך. אמר ליה לקטלוך ולא תיקטול. מי יימר דדמא דידך סומק טפי, דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי.

היינו שאסור לאדם להרוג אדם אחר, אף אם יהרגו אותו, ועל כך נאמר שבשפיכות דמים יהרג ואל יעבור. התוס' שם עד, ב ד"ה והא כותב שכל זה, רק כשאומרים לו להרוג בידים, פעולה אקטיבית, אבל פעולה פסיבית, כגון שזורקים אותו על תינוק ומתמעך מסתברא שאין חייב למסור עצמו. נלמד משם למקרה דנן שכל שכן במקרה שהוא עצמו אינו עושה כלום ואדם אחר רודף אחר חברו להרגו שלא יצטרך למסור נפשו לשם כך במקרה שישנה סכנה כזאת.

הכסף משנה בהל' רוצח א, יד מביא בשם הירושלמי בתרומות ח, ז שחייב אדם להכניס את עצמו לספק סכנה ע"מ להציל חברו מסכנה, וזאת מכח הלאו לא תעמוד על דם רעך, וזאת מפני שהלה ודאי, והוא ספק. אולם דין

¹⁰ בירושלמי סנהדרין ח, ז משמע שדעת רשב"י היא שאף לאחר שיצא הגנב מותר להרגו. עיין במפרשי הירושלמי שם ובשטמ"ק לכתובות לד, ב בהבנת מחלוקת הרמב"ם והראב"ד בבית זבול חלק ב סי' א אות ח ובאבן האזל ברמב"ם שם. וכן בביורו הלכה לסנהדרין עב, א א- ב ובספר המפתח לרמב"ם מהדורת הרב שבתאי פרנקל שם.
¹¹ בענין הריגת מחבל שנתפס, ראה במאמר: "ענישת גוי שרוצח או חבל בדין ושלא בדין", בספר זה.

זה לא נפסק על ידו בשו"ע ואכן רוב הפוסקים הסכימו שאין אדם רשאי להכניס את עצמו אף לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית.¹² כל ההבחנות דלעיל בין גדרי רודף ובא במחותרת הם בהנחה שהדינים אמורים גם כשהרודף או הבא במחותרת הוא גוי, אם כי בשתי נקודות שהועלו לעיל יש כנראה בכל זאת הבדל. בגוי אין צורך להתרות (סנהדרין נז, ב ורמב"ם בהל' מלכים ט, יד) וכן באשר לצורך לפגוע קודם לכן באחד מאבריו.¹³

ה. מקור מצות מלחמה

ניהול מלחמות עם ישראל נגד גויים היא חלק מתפקידיו של המלך. וזאת על פי האמור בשמואל א, ח, כ, בבקשת העם משמואל למלך: "ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

וכך כותב הרמב"ם בהל' מלכים ד, י:

ובכל יהיו מעשיו לשם שמים, ותהיה מגמתו ומחשבתו להרים דת האמת ולמלאות העולם צדק, ולשבור זרוע הרשעים ולהלחם מלחמות ה'. שאין ממליכין מלך תחילה אלא לעשות משפט ומלחמות שנאמר: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמותינו".

המלחמה היא דבר לאומי ציבורי וכללי, והמלך כלבו של העם הוא זה שמנהל וקובע את המדיניות ומהלכי הקרב. וכך כתב הרמב"ם בהל' מלכים ה, א-ב:

אין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה, ואיזו היא מלחמת מצוה? זו מלחמת שבעת עממים, ומלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם, ואחר כך במלחמת הרשות והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו. מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה רשות בית דין אלא יוצא מעצמו בכל עת, וכופה העם לצאת. אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה, אלא ע"פ בית דין של שבעים ואחד.

הרמב"ם מונה שלוש סוגי מלחמת מצוה: עמלק, שבע עמים ועזרת ישראל מיד צר וכן מלחמת רשות. באשר למלחמת שבע עמים ועמלק כתב הרמב"ם בהל' מלכים ה, ד-ה: "שכבר אבד זכרם", וממילא מלחמות אילו לא מתקיימות כיום.¹⁴ גם במלחמת רשות מעמיד הרמב"ם תנאי שיהיה הדבר בהסכמת הסנהדרין, דבר שאין לנו כיום. ואשר על כן ספק אם ישנה מצוות כיום לקים מלחמת רשות.¹⁵

¹² בענין הצלת יחיד ורבים בכלל, ובמלחמה בפרט עסקו מספר מחברים. עיין מה שכתבו בענין זה הרא"ה קוק במשפט כהן סי' קמד; הרב שאול ישראלי, הרב איתמר ורהפטיג, והרב יעקב נבון בתחומין ד' עמ' 136-172; הרב שלמה גורן, משיב מלחמה ג עמ' רסח-רעב. באצמ"ה מכות יא, ב.

בענין זה ראה: הרב ישראל רוזן, במאמרו המצויין לעיל הע' 7.

¹⁴ אם כי ישנם אחרונים הטוענים שאין הכוונה דווקא לגזעים מסוימים בדווקא, אלא כל אומה שנוהגת כמעשיהם של שבעה עממים ועמלק. אותו דין יש להם עין בדברי הראש"ל צ הרב יצחק ניסים, שו"ת יין הטוב עמ' רס – רע; הריא"ה הרצוג, תחומין ד' עמ' 20; הרב דוד הכהן, מגילת מלחמה ושלוש עמ' יט; הרב יהודה גרשוני, קול צופיך, עמ' קעז, המביא זאת כשמועה בשם ר' חיים מבריסק. הרב יצחק מירסקי, הגיוני הלכה, א עמ' 237-239; הרי"ד סולוביץ'ק באיש האמונה עמ' 102 בהע' 23 מביא זאת בשם אביו הרב משה סולוביץ'ק (בנו של ר' חיים). הרב זלמן קורן, ממלכת כהנים וגוי קדוש (הוצאת ישיבת הר עציון) בעמ' 215 בהע' 61 כותב הרב זלמן קורן ששאל בענין זה את הרב אהרון ליכטנשטיין, שאמר לו שזו שמועה שמסתובבת במשפחה בשם ר' חיים מבריסק, אך אין לזה מקור בכתובים.

¹⁵ בגדרי מלחמת מצוה ורשות עסקו הרב יצחק הלוי הרצוג תחומין ד' עמ' 24-19. הרב שלמה גורן תורת המועדים עמ' 184-165. משיב מלחמה ג עמ' שנב-שפז. הרב שאול ישראלי עמוד הימיני עמ' קמז-קנד. הרב יהודה גרשוני קול צופיך עמ' קעה-קפב. הרב שי זיין לאור ההלכה עמ' יב-יח. הרב כ"פ טכורש בצומת התורה והמדינה ג עמ' 252-243. הרב שמריה אריאלי בספר משפט המלחמה עמ' יא-יד. שו"ת ציע אליעזר, י' סי' א. הצבא כהלכה מהרב יצחק קופמן עמ' א – י. עיין באוצר המשפט חלק א וב לפרופ' נחום רקובר ערך מלחמה מאמרים רבים בענין.

ו. סוגי מלחמות אפשריות בזמן הזה

הסוג היחידי המתקיים כיום לדעת הרמב"ם הוא מלחמת מצוה- עזרת ישראל מיד צר. מה גדר מלחמה זו? בסוטה מד, ב נאמר:

במלחמת מצוה הכל יוצאים אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה. אמר רבא מלחמת יהושע לכבוש דברי הכל חובה. מלחמת בית דוד לרוחה דברי הכל רשות. כי פליגי למעוטי עבדי כוכבים דלא ליתו עלייהו. ר' יהודה קרי ליה מצוה, ורבנן קרי ליה רשות, נפק"מ לעוסק במצוה שפטור מן המצוה. בירושלמי בסוטה ח, ח מובאת שיטת ר' יהודה, המחלק בין "אנן דאזלינן עליהון", שהיא מלחמת הרשות, לבין "איתין אינון עלן" שהיא מלחמת מצוה.

נראה שהרמב"ם שהוזכר לעיל בהל' מלכים ה, א פוסק כשיטת ר' יהודה ומדוקדקים דבריו: "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם". וכך גם המאירי בפירושו לסנהדרין טו, א: "אין מוציאין למלחמת הרשות רצה לומר לכל המלחמות שאינן לכבוש ארץ ישראל והיא מלחמת שבע עממים או מלחמת עמלק או שבאו האויבים על ישראל מאיזה צד, שכל אלו מלחמות מצוה הן, ואין צורך בה לרשות בית דין לכופ בה את העם. אבל שאר המלחמות שהוא עושה מעצמו מצד הרצון וכעס אויב או להרחבת גבול או לפרסם גבורתו, הרי אלו מלחמת הרשות". בפירושו לסוטה מג, א הוסיף המאירי: "לא נחלקו ר' יהודה וחכמים אלא שנלחמים עם אויביהם מחמת שיראים מהם שיבואו עליהם או שנודע להם שמכינים עצמם לכך, שלדעת חכמים הרי זה מצוה, ואין צורך לומר אם כבר באו. ולדעת ר' יהודה כל שלא באו רשות הוא... והלכה כרבנן".¹⁶

לאור האמור, לכל מלחמות ישראל מאז קום המדינה כולל המלחמה במחבלים, יש דין מלחמת מצוה, מפני שהיה בזה עזרת ישראל מיד צר. מדינת ישראל מאוימת מצד אויבים שונים, והמלחמה עם ארגוני הטרור היא תמידית ועקבית והם מיצרים ומציקים במשך כל הזמן. אין צורך לדון מי פתח או יזם קרב או מבצע כלשהו, מפני שרצונם הבסיסי הוא לבוא עלינו ולפגוע בנו. ולפי דרכי המלחמה ישנם פעולות יזומות ופעולות מנע.

סוג נוסף הקשור למלחמת מצוה הוא כיבוש ארץ ישראל. הרמב"ם איננו מזכיר זאת במפורש אם כי יש לפרש שזו כוונתו במלחמת שבע העמים שישבו כאן בא"י ולא רצו לתת לנו לשבת. הרמב"ן בסהמ"צ מצות עשה ד כותב: שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה והוא אמרו להם: "והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם" (במדבר לג, נג).

ובדומה לכך כתב הרמב"ן בפירושו לתורה שם.

כאמור לעיל, הסמכות להוציא למלחמת מצוה הוא בידי המלך, ואין צורך במלחמות מצוה לרשות בית דין. כיום אין בידינו מלך, אולם כבר כתבו הפוסקים שכשאינו מלך עוברים הסמכויות השלטוניות לידי העומדים בראש העם.¹⁷

ח. חובת העזרה וההשתתפות במלחמה

במשנה בסוטה מד, ב נאמר: "במלחמת מצוה הכל יוצאים אפילו חתן מחופתו וכלה מחופתה". הסמכות להוציא למלחמה נתונה בידי המלך והשלטון על אף שיש בדבר סכנת נפשות, מפני שזה אופיה של מלחמה, וכדברי בעל ספר מנחת חינוך מצוה תכו: "נהי דכל המצוות נידחות מפני הסכנה, מ"מ מצוה זו להילחם עמהם (עם שבע

¹⁶ הרב שלמה יוסף זווין, לאור ההלכה עמ' יג מעיר שיש כאן טעות סופר וצריך להחליף בין היכן שכתוב ר' יהודה ורבנן.

עממין), דהתורה צייתה ללחום עמהם, וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן (במדבר א, מב) ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת מלחמה". אמנם מדברי שירי הקרבן בפרושו לירושלמי סוטה ת, ח משמע שחובת ההסתכנות וההצלה במלחמה נובע ממקורות שלומדים מהם חובת ההצלה במקרים רגילים "לא תעמוד על דם רעך".

הסבר זה קשה, מפני שכיצד תובן חובת ההצלה וההשתתפות במלחמת הרשות ששם אין נשקפת סכנה לחיי עם ישראל, אלא היא רק להגדיל את כוחו של המלך, וכן בגדרי הצלה רגילים למדנו שחייבים להציל אך אין חייבים להסתכן לשם כך, ואילו במלחמה יש סיכון רב?

אלא שיש לקבל את הסברו של הרא"ה קוק בשו"ת משפט כהן עמ' טו-טז שכתב שעצם העובדה שבמלחמה אדם צריך למסור את נפשו הוא מכלל משפטי המלוכה ואין ללמוד מזה למקום אחר. (עין עוד באגרות הרא"ה אגרת תתקמד). וכוונת דבריו שבמלחמה אין מושג של יחיד. המלחמה היא ענין לציבור וכל אותם שיקולים פרטיים אישיים לא נחשבים בעת מלחמה. כל אדם נחשב לחלק מגוף גדול הנקרא כלל ישראל, והשיקולים הם מה התועלת לכלל הציבור ואין ספק שהדבר בא אף על חשבון חיי היחידים. ועל כן כתב גם הרמב"ם דברים ברורים וחרפים ליוצא למלחמה בהל' מלכים ז, טו:

ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו עובר על לא תעשה שנאמר "אל ירך לבבכם ואל תיראו ואל תחפזו ואל תערצו מפניהם" (דברים כ, ג). ולא עוד אלא שכל דמי ישראל תלויים בצווארו ואם לא נצח ולא עשה מלחמה בכל ליבו ובכל נפשו הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר "ארור עושה מלאכת ה' רמיה וארור מונע חרבו מדם" (ירמיהו מח, ז).

אמנם יש מי שרצו לומר שהרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק חולק על דברי הרא"ה קוק ולפיו גם להצלת הכלל אין לאדם להכניס עצמו לספק סכנה, וזאת מדבריו בשלוש מקומות. באור שמח בהל' רוצח ז, ח כתב ע"פ דברי המשנה במכות יא, ב שאין כל חיוב על האדם להכניס עצמו לספק סכנה אפילו למען הצלת כלל ישראל והוכיח זאת מלשון הרמב"ם שם שכתב:

הגולה אינו יוצא מעיר המקלט לעולם. אפילו כל ישראל צריכים לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה.

וכתב על זה האור שמח:

הלא פקוח נפש דוחה כל מצות שבתורה, ומכל שכן פקוח נפש דכל ישראל, רק דנגד הטבע אין לנו להוסיף אחר מצות יוצר הטבע חוקר כליות ולב. הוא אמר כי אם יחם לבב הגואל להרגו אין לו משפט מות, תו אין בית דין יכולים להצילו, וכיון שהותר דמו לגואל הדם, אין לו להכניס עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית כן נראה. ומוכח דלא כירושלמי הובא בכס"מ פ"א מרוצח הי"ד.

וכך כתב בספרו משך חכמה על התורה שמות ד, ט על הפסוק: "לך שוב מצרים כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשך" - "ומוכח מזה דאם היו חיים אותם המבקשים את נפשו, לא היה צריך לילך ולהוציא את בני ישראל ממצרים, ואע"פ שכל ישראל צריכים אליו, אינו צריך להכניס עצמו בסכנה", וחזר על כך במשך חכמה לתורה בובמדבר לה, כו. על דבריו שאל הריא"ה הרצוג בשו"ת היכל יצחק או"ח סי' לט: "ואני תמה תמה אקרא, הלא כשכל ישראל צריכים לתשועתו הרי זה כבר מלחמת מצוה, ואיך יתכן שאין ביד המלך וביד הגדול לכופו לצאת?".

בענין זה ראה עוד במאמרים "בחירת מנהיג ציבור ומעמדו", ו"ציאה למלחמת רשות ומצוה בזמן הזה" בספר זה.¹⁷

נראה שיש לתרץ את דברי האור שמח ולומר שבעקרון אדם צריך להכניס עצמו לסכנה של כלל ישראל דוגמת מלחמת מצוה, שהרי זה יסודה של מלחמה שהפרטים מסתכנים לתועלת הכלל והציבור. המקרים שעליהם מדבר האור שמח דוגמת יואב בן צרויה ומשה במדין, הם מקרים מיוחדים. הסכנה שאותם אנשים נכנסים אליה היא לא בעקבות סכנת מלחמה או בעקבות פעלם למען תשועת כלל ישראל, אלא סכנה צדדית חיצונית שאיננה קשורה לה. גואל הדם, או אותם אנשים המבקשים את נפשו של משה. כאן חידשה המשנה שאין זה נכון שאותו אדם, יהיה אפילו מפקד צבא, כמו יואב בן צרויה יצא החוצה מעיר המקלט לשם הצלת כלל ישראל, ולבסוף אדם פרטי, גואל הדם, שיש לו סכסוך איתו יהרגנו, וזאת בהנחה שגואל הדם לא יוכל לעמוד מעד ויהרוג אותו. תאורטית, לו היה איסור על גואל הדם להרוג את הרוצח בשגגה דוגמת יואב בן צרויה, מאחר שיצא מעיר מקלט לשם הצלת כלל ישראל, לא היתה מניעה שגם הוא יצא ויושיע וילחם על כלל ישראל. כיון שכך, אין האור שמח חולק על דברי הרב קוק ובאופן עקרוני גם הוא מסכים לכלל שאם מדובר בהצלת כלל ישראל אדם מחויב לסכן את עצמו על מנת לעזור לכלל שכן זוהי דרכה של מלחמה, אלא שכאן מדובר על סכנות אחרות.¹⁸

נוסיף עוד שמדברי בעל הגהות חשק שלמה למכות יא, ב אין כל ראייה מהמשנה בענין יואב בן צרויה. לפיו כוונת המשנה "אינו יוצא משם לעולם", כוונתה שיוצא להלחם במלחמה, אך עם סיומה חוזר חזרה לעיר המקלט ובזמן המלחמה אין רשות לגואל הדם להורגו. וזו הכוונה שאינו יוצא לעולם אלא רק לצורך המלחמה. והרמב"ם הוסיף עוד שהוא יצא לעולם רק עם מות הכהן הגדול, אבל למלחמה, אם כל ישראל צריכים, רשאי לצאת ולחזור אח"כ. מדברי חשק שלמה יש להוכיח מהמשנה את ההיפך הגמור מדברי האור שמח, אם כי הוא עצמו מציין שהסברו איננו תואם את התוספתא במכות.

ט. סיכום - המשותף והשונה בין רודף, בא במחתרת ומלחמה

נסכם את המשותף והשונה שבין רודף, בא במחתרת ומלחמה:

1. אופי הפעולה המאיימת

רודף - עושה פעולות ניכרות וברורות על מנת להרוג בניגוד לרצון הנרדף.
 בא במחתרת - מתכנן חושב ומוכן להרוג בתנאים מסוימים (כגון אם בעל הבית יעמוד על ממונו), אך כרגע לא עושה דבר בפועל.
 מלחמה - הגויים מתכננים, פועלים ועושים, כנגד עם ישראל וארצו.

2. גדרי הצלה

רודף - חובה על הנרדף ועל כל ישראל להציל הנרדף ע"י אחד מאבריו או אף בנפשו של הרודף אך לא ע"י סיכון נפשו של המציל.
 בא במחתרת - רשות על הנרדף ועל כל ישראל להציל הנרדף(ע"י אחד מאבריו) או אף בנפשו של הרודף, אך לא ע"י סיכון נפשו של המציל.
 מלחמה - כל ישראל חייבים להשתתף במלחמה אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, בהתאם להחלטת השלטונות, וזאת על אף שיש בדבר סיכון לחיי הפרט משום שזו אופיה ודרכה של מלחמה.

¹⁸ראה עוד בענין זה: כלי חמדה על התורה פרשת פנחס; הרב איסר יהודה אונטרמן, שבט מיהודה א שער א אות ט; הרב ש"י זיין, לאור ההלכה עמוד טו; הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק או"ח סי' לט; הרב יעקב נבון, תחומין, ד עמ' 161-163; הרב יצחק קופמן, הצבא כהלכה עמ' קלח-קלט.

3. לאחר סיום הפעולה

רודף, בא במחותרת- אין לעשות לרודף או לגנב דבר אלא להביאו לבית דין. מלחמה - המלחמה כנגד האויבים נמשכת גם אם פעולה מסוימת הסתיימה, ויש להמשיך להלחם ולמנוע מהם פעולות נוספות כולל אף נקיטת יוזמות מצד צה"ל וכוחות הבטחון וע"פ ההוראות בלבד, אלא אם כן נחתם הסכם שלום או הפסקת אש.

4. הגנה אישית ומלחמה ציבורית?

מהי נקודת ההבחנה היסודית שבין רודף, בא במחותרת ומלחמה? רודף ובא במחותרת הם גדרי הצלה של מקרים אישיים פרטיים. רודף או בא במחותרת יש לו ענין כנגד אדם או כמה, ואין במעשיו ענין לאומי כלל ישראלי. כיוון שכך חייבים אחרים במקרה של רודף, או רשות בידם במקרה של בא במחותרת, לסייע ולהציל את הנרדף. אך אין הם צריכים להסתכן לשם כך. וכשמסתיימת פעולת הרדיפה או ההכנות לקראת זה, אין לעשות לרודף או לבא במחותרת דבר, מלבד להביאם לבית דין. מלחמה זהו מאבק כנגד עם ישראל כלאום, ובשל היותנו יהודים, יושבי ארץ ישראל. אין ענין לרוצחים כנגד אותם יהודים בשל סיבות אישיות פרטיות, אלא מלחמה כנגד העם וישיבתנו בארץ. השיקולים להצלת כלל ישראל או יהודים כחלק מתוך כלל ישראל הם מקיפים ורחבים הרבה יותר, כאן השלטונות קובעים את צורת המלחמה ואופיה, והחלטותיהם מחייבות את כולם אף עד כדי סיכון נפשם.¹⁹

סיכום

גישה זו שהעלינו לעיל מחייבת התבוננות שונה והתייחסות אחרת, לאותה מלחמה המתנהלת ביננו לבין הערבים ובעיקר עם ארגוני המחבלים, כולל האינתיפדה.²⁰ אין לדון כלל בדיני רודף, אלא בדיני מלחמה, שהרי ענינם נגד עם ישראל ולא כנגד פרטים, בודדים.²¹ נראה להגדיר גם את ההתקוממות הערבית (האינתיפדה) כחלק מתוך מלחמה כוללת ורחבה יותר שיש למדינת ישראל עם ארגוני המחבלים השונים במשך כל שנות קיומה של מדינת ישראל. אין מדובר פה על סכסוך פרטי

¹⁹ עיין בהרחבה בסוגיה זו בדברי הרב שאול ישראלי עמוד הימיני סי' יד.

²⁰ ישנם פוסקים בני דורנו הדנים בשאלות המלחמה שבינינו לבין ארגוני המחבלים על פי דיני רודף ולא על פי דיני מלחמה. עיין למשל בדברי הרב נתן צבי פרידמן בחוברת שנה בשנה תשל"ב במאמרו "דין רודף למחבלים"; הרב שאול ישראלי, עמוד הימיני עמי קמה- קנג על פעולת קיביה, ועיין שם, שלאחר מכן דן מצד גדרי מלחמה והדברים סותרים זה את זה; הרב חיים דוד הלוי, "דין הבא להורג השכם להורגו בחיינו הציבוריים", תחומין א עמ' 343-348; הרב שלמה גורן, משיב מלחמה ג עמ' קסח- רעז, רפט- רצח. עיין גם בדברי הרב שלמה אבינר בשו"ת אינתיפדה עמ' 9-16 ובחוברת ישע ימינו, 27 בטאון המוהע"ד בנימין עמ' לג-לד שדן מצד גדרי רודף וקבע שהאינתיפדה איננה בגדרי מלחמה. אך עיין בדבריו הצודקים שם של הרב יחזקאל קופלד עמ' כח-לב שהאינתיפדה היא בגדרי מלחמה. כאמור לעיל דיני רודף הם מצומצמים ומתאימים לסכסוך מקומי ואישי ואילו דיני מלחמה הם הלכות מאבק לאומי וזוהי מלחמתנו גם במחבלים ובפורעים.

²¹ מקור נוסף במדרש, נראה סותר לכאורה את כל דברינו. במדבר רבה פנחס פרשה כא נאמר: 'צורר את המדינים'. למה? כי צוררים הם לכם'. מכאן אמרו חכמים- הבא להרג השכם להרגו. עכ"ל. ולכאורה פסוק זה עוסק במלחמה. וחז"ל למדו מכאן דין הדומה לבא במחותרת, הבא להרג השכם להרגו, שהוא שונה לחלוטין מדיני מלחמה. אלא שיש להסביר זאת כך. מדרש זה לא הובא להלכה באף אחד מהפוסקים ועל כך נאמר בירושלמי בפאה ב, ו אין למדין מן האגדות. ובודאי במקרה זה שהוא נוגד את התלמוד והפוסקים.(ע"פ תוס' יו"ט בברכות ה, ד ועיין ברעק"א בתוס' אנשי שם ובראשון לציון שם. עיין הרב משה רזיאל, ניב המדרשיה כרך כ- כא עמ' 81-86. מלבד זאת מלחמת מדין אין היא מלחמת כיבוש הארץ, רק לנקום נקמתה, הרס אותם ולקחו שלל'. כדברי הרמב"ן במדבר לא, כז. אמנם חז"ל למדו מכאן הלכות שנוגעות לדיני מלחמה- כגון מצור על העיר, אך אין הכרח שמדרש זה סובר שמדובר פה בגדרי מלחמה, אלא בגדרי נקם הדומים לדיני בא במחותרת. דברים אלה הם בניגוד לדברי הרב שלמה גורן בספרו משיב מלחמה ג עמ' רסב, רצא.

אישי, אלא על גדרי מלחמה שאת כלליה קובעים שלטונות הצבא והבטחון, הן במה שקשור לתפקודם של החיילים העסוקים בפועל בלוחמה ובהגנה, והן במה שקשור להתנהגותם של האזרחים אשר לא עוסקים ישירות במלחמה ובהגנה (נוהלי פתיחה באש בשעת סכנה, תגובות לפעולות חבלה וכדו'). במלחמה רק שלטונות הצבא והבטחון קובעים את דרכי הפעולה ולא אף אדם פרטי, אף אם הוראות ופעולות הממשלה וכוחות הבטחון אינן נראות לו. להם תמונה מקיפה ורחבה יותר, ועל פי הוראותיהם בלבד יש לפעול.

מי שעושה פעולות בעלות יוזמות פרטיות משול לאדם שבשעת מלחמה בשדה הקרב, לא עושה את הפקודות המבצעיות שקיבל, אלא מחליט לעשות אחרת. יורה בשעה שקיבל פקודה לא לירות, על אף שלו נראה שיש להשיב אש.

אמנם כן, אין ספק שכל מה שאדם עושה על מנת להגן על חייו האישיים או על חבריו שעה שהוא מותקף הרי זה לגטימי ומקובל גם על ידי רשויות הבטחון, אך גם את זה יש להכליל במסגרת המלחמה ולא מצד גדרי רודף. הבעיות (המשפטיות) מתעוררות, כשנעשה פעולות גבוליות שניתן להתוכח עליהן, אם הן הגנה בלבד או מעבר לזה.